

EDITA ŠEDBARAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

KAUNO ŠV. KRYŽIAUS BAŽNYČIOS SKLIAUTŲ SIENŲ TAPYBOS PLASTINĖ RAIŠKA IR IKONOGRAFIJA

The Plastic Expression and Iconography of the Mural Paintings
of the Vaults in the Church of the Holy Cross in Kaunas

SUMMARY

The mural paintings that decorate the vaults in the church of the Holy Cross in Kaunas are already known in Lithuanian art criticism; still they have not been analyzed as individual objects or clearly attributed. This article aims to explore these works of art in aspects of form and content and also to determine their possible date and authorship.

Research showed that in 1898 Tyrolean artist Jonas Kerle created seventeen compositions, Kerle's compositions cover the older frescos on the decline that date back to the end of the 17th c. – the beginning of 18th c. They are united by iconographic programme, whose main theme is the Mysteries of Jesus Christ. Only the painting in the main dome representing the Prophet Elijah, founder of the Carmelite order, was created in the second half of the 18th c. by order of the Carmelite friars.

SANTRAUKA

Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios skliautus puošianti sienų tapyba yra žinoma Lietuvos menotyroje, tačiau iki šiol nebuvo aiškiai atributuota ir ištirta kaip savarankiškas objektas. Šiame straipsnyje siekiama išanalizuoti šiuos tapybos darbus formos ir turinio aspektais bei nustatyti jų galimą datavimą ir autorystę.

Tyrinėjimai atskleidė, jog bažnyčios skliautuose ant apnykusių XVII a. pab.–XVIII a. pr. freskų dailininkas iš Tirolio Jonas Kerle 1898 m. nutapė septyniolika akademistinių kompozicijų. Jas vienija ikonografinė programa, kurios pagrindinė ašis – Jėzaus Kristaus slėpiniai. Vienintelis kupolo paveikslas buvo sukurtas XVIII a. II p. bažnyčią valdžiusių karmelitų užsakymu ir yra skirtas jų ordino įkūrėjui pranašui Elijui.

RAKTAŽODŽIAI: Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčia, sienų tapyba, akademizmas, J. Kerle, karmelitai.

KEY WORDS: Holy Cross Church in Kaunas, mural painting, Academicism, J. Kerle, Carmelite.

PRESBITERIJOS KUPOLINIO SKLIAUTO
SIENŲ TAPYBOS PAVEIKSLAI

Presbiterijos kupoliniame skliaute yra penki sienų tapybos paveikslai, glaudžiai susiję tiek motyvais, tiek plastinės raiškos priemonėmis. Nors ir atskirti rémais, jie sudaro vientisą kompoziciją (il. 10).

Pagrindinis paveikslas *Dievas Tėvas* yra nutapytas skliauto centre, apskritime. Jo kompozicija centriška, frontali, formuojama pagal simetrijos ašį. Pirmo plano viduryje komponuojama monumental Dievo Tėvo figūra. Ji nesunkiai identifikuojama, nes pagal nusistovėjusią tradiciją pirmasis Švč. Trejybės asmuo vaizduojamas kaip senyvas vyras žilais plaukais, ilga barzda, taip pabrėžiant jo amžinumą. Tokiam įvaizdžiui susiformuoti pagrindą davė Danieliaus regėjimas – pranašas Dievą Tėvą įvardijo Ilgaamžiu⁴¹. Tačiau šis atvaizdas nėra griežtai ikonografinis: nematome įprasto, dažniausiai trikampio (žyminčio Švč. Trejybę) nimbo, skeptro (valdžios ženklų), o žemės rutulys (pasaulio, galios simbolis) nutapytas ne rankoje, bet po Kūrėjo kojomis; tai būdinga vėlesnėms kompozicijoms⁴². Dievas Tėvas vaizduojamas klasikine poza – sėdintis, plačiai išskleidęs į šalis laiminančias rankas. Jis vilki melsvą tuniką ir raudoną apsiaustą, kurios vienas galas plevena virš galvos, taip ją „įrėmindamas“ ir išskirdamas šviesiame fone. Veido išraiška rami, galva kiek pasukta į kairę.

Nors perspektyva, paveikslo gylis neišryškinti, galima išskirti antrąjį planą – gelsvų debesų foną, kurio pakraščiuose kai kur matyti melsvas dangus.

Prie dešinės Dievo Tėvo rankos išnyra trys nedidelės angeliukų galvutės, o prie kairės, kiek aukščiau, – kitos trys. Jos pernelyg neišsiskiria iš debesų masės nei savo spalva, nei forma, taip nukreipdamos dėmesio nuo svarbiausio asmens.

Kompozicija statiška, tačiau šiek tiek dinamikos jai suteikia pakeltos pagrindinės figūros rankos ir plevenanti draperija. Šviesotamsa nekontrastinga, nėra aiškaus šviesos šaltinio, nors iš drabužių klosčių šešėlių galima spręsti, kad ji krinta iš viršaus, iš kairės. Koloritas šiltas, švelnus, vyrauja raudona ir geltona spalva. Ši su mėlyna sudaro kontrastą, pagyvinanti visą kompoziciją.

Aplink centrinę apskritą paveikslą skliauto kampuose išdėstyti keturi netaisyklingo trikampio formos sienų tapybos darbai, vaizduojantys angelus. Jų kompozicijos beveik vienodos – frontali, centriška, statiška, o erdvės traktavimas, dangaus fonas toks pat kaip ir centriniame kūrinyje, tik šiose atsiranda daugiau mėlynos spalvos dėmių. Figūros komponuojamos pagal tą patį modelį: simetrijos ašyje du angelai plevena tarp debesų vienas už kito, užimdami didelę paveikslo ploto dalį.

Pietryčių angelų paveiksle (il. 11) viena už kitos sukomponuotos figūros sudaro „X“ pavidalo konfiguraciją. Pirmasis angelas vilki žalia tunika, yra praskleidęs rankas, nukreipęs žvilgsnį į kairę, antrasis – raudona apranga, palenkęs galvą, žiūrintis žemyn, ištiesęs dešinę ranką. Pietvakarių angelai „stovi“ lygia-

10 il. Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios presbiterijos kupolinis skliautas. R. Valinčiūtės nuotr. 2005.

grečiai vienas už kito, pasukę galvas į dešinę. Pirmasis nutapytas geltonais ir rusvais drabužiais, sudėjęs abi rankas ant krūtinės, antrasis – raudonais ir blankiai melsvais, vieną ranką laiko ant krūtinės, kitą – ištiesęs į šoną, lyg rodytų. Šiaurės vakarų angelai komponuojami „X“ principu, jie abu pasukę galvas ir nukreipę žvilgsnius vienas į kitą. Pirmasis angelas vilki raudonais ir žaliais apdarais, rankas laiko išskleides į šalis, antrasis – geltonais ir raudonais drabužiais, dešine ranka rodo į viršų – į centrinių paveikslą. Šiaurės rytų angelai komponuojami kaip ir aukščiau minėtieji. Pirmasis iš jų vilki raudona tunika, rankas sudėjęs maldai, žvilgsnį nukreipęs į viršų, antrasis nutapytas su gelto-

na tunika ir mėlyna mantija, matomas profiliu, galvą pasukęs į kairę, ranka rodomantis į viršų.

Visos presbiterijos skliauto kompozicijos yra stilistiškai vientisos, kampinių paveikslų figūros gestais arba žvilgsniais kontaktuoja su centrine. Koloritas taipogi vientisas, harmoningas (įvairniu spalvų deriniu kiek išsiskiria tik pietryčių paveikslas). Turinio požiūriu šie sienų tapybos darbai taipogi susiję, nes, pasak Biblijos, angelai supa Dievo sostą ir vykdo jo valią⁴³. Šie paveiksmai nesiuzetiniai, itin apibendrinti, juose nefiksuojamas joks įvykis. Vaizduojamos figūros priartėja prie simbolių, tinkančių pabrėžti sakraliausios bažnyčios vietos reikšmę.

11 il. Jonas Kerle. *Angelai* (pietryčių). 1898. Klijų tapyba. Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios presbiterijos kupolinis skliautas. R. Valinčiūtės nuotr. 2005.

III. SKLIAUTŲ IKONOGRAFINĖ PROGRAMA

Šventovių dekoro ikonografinės programos, kurių sumanytojai dažniausiai yra mecenatai ar bažnyčioje dirbantys dvasininkai, ne tik idėjiškai vienija pastatą puošiančius dailės kūrinius, bet ir

atspindi užsakovų bei konkretaus laikotarpio pasaulėžiūrą, vyraujančias pamaldumo formas. Vienuolynų bažnyčiose ypač išryškėja dekoro specifika, kadangi kiekvieno ordino atstovai jame

stengiasi pabrėžti savus dvasingumo aspektus. Ankstesniame skyriuje išanalizavus Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios sienų tapybos paveikslų plastinę sandarą bei siužetus, toliau dera aptarti skliautų dekoru idėjinę visumą.

Atėjusįjį į šventovę pirmiausia pasitinka du navos skliauto paveikslai, vaizduojantys pagrindinius Dievo Sūnaus, gimusio iš Mergelės Marijos, Įsikūnijimo paslapties momentus: *Aprėškime Švč. Mergelės Marijai* – Žodžio tapimą kūnu, *Piemenėlių pasveikinime* – Mesijo atėjimą į pasaulį. Pasak Naujojo Testamento, Aprėškimas Marijai pradėjo „laiko pilnatvę“ (Gal 4, 4). Šios naujos eros pradžia tarsi skelbia bepatekanti saulė, nutapyta paveikslo centre. Įkomponuota tarp Dievo pasiuntinio ir nuolankiosios Mergelės figūrų, ji tampa iškalbingu simboliu, žyminčiu būsimąjį šviesos atėjimą į pasaulį, kurį regime Kristaus gimimo scenoje.

Šios abi navos skliauto kompozicijos žymi Išganyto istorijos pradžią, kuri yra jungiama su jos kulminacija transepto skliautų sienų tapyboje. Čia paveikslų formos, dydžiai bei išdėstymas nurodo tam tikrą jų hierarchiją. Aukščiausiose vietose nutapyti didžiausi kūriniai žymi reikšmingiausius Naujojo Testamento epizodus, apibendrintai išreiškiančius to skliauto dekoru ikonografijos temą, o abipus esantys mažesni tapybos darbai ją papildo, išplėtoja.

Šiaurinės transepto dalies skliauto centrinis paveikslas *Kristaus Prisikėlimas* pradeda naują ikonografinę programą liniją. Šio siužeto tąsa matoma šoniniuose kūriniuose, kur Kristus savo pasirodymu mokiniams metu liudija Prisikėlimo tiesą. Vienas priešais kitą esančiuose paveiksluose fiksuojamos analogiškos

situacijos: „akių atvėrimas“ Emauso mokiniams ir skeptiko Tomo, gavusio „Nepatikliojo“ pravardę⁴⁴, įtikinimas. Abiem atvejais tai yra pergalė prieš abejones ir netikrumą, turinti paliesti ir šių scenų stebėtoją: „Palaiminti, kurie tiki nematę!“ (Jn 20, 29). Tarp šių paveikslų galima išvelgti ir dar vieną idėjinę jungtį – gyvojo Kristaus kūno ir Eucharistinės duonos bei vyno sugretinimą. Vieno tapybos kūrinio centre matome šv. Tomą, ranka liečiantį fizinį Išganytojo kūną, o lygiagrečiai kitame darbe – Kristų, lauzantį duoną, taip atkartojant Paskutinės vakarienės veiksmus, kuomet buvo įsteigtas Švč. Sakramentas. Taigi šių nevienareikšmėmis sąsajomis sujungtų skliauto šoninių paveikslų kontekste centrinė kompozicija gali būti suvokta kaip tikėjimo prisikėlusiu ir Eucharistijoje pasilikusiu Kristumi triumfas.

Pietinės transepto dalies skliauto sienų tapybos kūriniai tarpusavyje susieti tokiais pačiais ryšiais kaip ir šiaurinėje dalyje. Centriniam paveiksle regimas išsipildęs Kristaus pažadas mokiniams atsiųsti Šventąją Dvasią. „Kai ateis Globėjas, kurį jums atsiųsiu nuo Tėvo, <...> jis toliau liudys apie mane. Ir jūs liudysite, nes nuo pradžios su manimi esate buvę“ (Jn 15, 26-27) – Paskutinės vakarienės metu kalbėjo Kristus, todėl šis siužetas neatsiejamas nuo pašaukimo apaštalauti temas. Tačiau į paveiksle nutapytus mokinius ir Švč. Mergelę Mariją galima žvelgti ir kaip į pirmąją krikščionių bendruomenę, kuriai vesti ir globoti yra atsiunčiama Šventoji Dvasia. Sekminių dieną pirmą kartą pasauliui viešai pasirodo Bažnyčia. Prie šios kompozicijos sklandžiai prisišlieja šoniniai darbai, gilindami idėjinę programą

sampratą. Apaštalu Petro ir Pauliaus, pagrindinių ankstyvosios Bažnyčios kūrėjų, sugretinimas dar labiau išryškina pačios Krikščionių Bažnyčios temą dekoru ikonografijoje.

Simbolinėje raktų įteikimo scenoje Jėzus nustato Bažnyčios sąrangą ir vyriausiuoju joje paskiria apaštalą Petrą, taip įsteigdamas popiežiškąją tarnystę. Tuo tarpu priešais nutapytame paveiksle Kristus stiprina savo jaunąją bendruomenę ir gina ją nuo persekiotojų, kviesdamas aršiausiąjį iš jų atsiversti. Taip Saulius iš krikščionių priešų tampa vienu jų lyderių. Šiuose šoniniuose skliauto paveiksluose Kristus vaizduojamas kuriantis Bažnyčią – paskiriantis du būsimus Jos vadovus. Jiems abiem suteikiami nauji vardai: Simonas pavadinamas Petru – Uola (hebrajiškai – Kefu), o Saulius po atsivertimo pavadinamas Pauliumi, kuris lotyniškai reiškia „mažas“.

Apaštalai Petras ir Paulius religinėje dailėje kartu vaizduojami itin dažnai (artimiausias pavyzdys – Kauno Arkikatedros bazilikos navos sienų tapybos paveikslų ciklai). Šie apaštalai buvo ir liko didžiausi autoritetai, be to, manoma, kad jie abu tą pačią dieną mirė kankinio mirtimi Romoje⁴⁵ (šv. Petras – nukryžiuotas žemyn galva, šv. Paulius – nukirsdintas kalaviju).

Nepaisant šių bendrumų, šv. Petras ir Paulius tarpusavyje labai skyrėsi savo prigimtimi, kilme, pašaukimo ir apaštalavimo būdais. Jie netgi tarpusavyje konfliktavo dėl krikščionybės koncepcijos: Petras atstovavo konservatyviai nacionalistinei kryptiai, pagrįstai Mozės įstatymu⁴⁶, o Paulius – liberalesnei, nevaržomai etninių apribojimų⁴⁷. Šių priešingų polių opozicija atsispindi ir sienų tapy-

bos paveiksluose: ramiai, statiškai, figūrų vertikalėmis grįstai *Raktų įteikimo šv. Petru* kompozicijai kontrastą sudaro *šv. Pauliaus pašaukimo* dinamiškos diagoninės, audringos vaizduojamųjų emocijos.

Į Petro ir Pauliaus sugretinimą galima pažvelgti dar vienu aspektu. Petras atstovauja krikščionims žydams, o Paulius – pasikrikštijusiems pagonims⁴⁸ (tai nulėmė aukščiau minėtos jų nuostatos bei misijų kelionės). Abu kartu jie žymi atvirą Dievo tautos Bažnyčią.

Trumpai apibendrinant pietinio transepto skliauto dekoru ikonografiją galima teigti, kad šoniniuose paveiksluose vaizduojamas Bažnyčios vadovų paskyrimas, o centriniame – Globėjo jai atsiuntimas. Tematinę liniją belieka įvardyti kaip Krikščionių Bažnyčios įkūrimą, remiantis dviem didžiaisiais apaštalais.

Visų trijų aptartų skliautų sienų tapybos atskiras ikonografines temas galima susieti į bendrą idėjinę programą, kurios pagrindas yra pats Jėzus Kristus, esminiai Jo žemiškojo gyvenimo įvykiai bei darbai (Kancios slėpinių freskos nutapytos bažnyčios sienose). Navos skliautuose regime Kristaus Įsikūnijimą per Švč. Mergelę Mariją, šiaurinėje transepto dalyje – prisikėlusį ir Eucharistijoje pasilikusį Kristų, pietinėje dalyje – Kristų – Bažnyčios steigėją ir galvą.

Lieka aptarti dar dvi paveikslų grupes, likusias už šios idėjinės programos ribų. Aiškios tematinės linijos neturintys presbiterijos kupolinio skliauto „Dievo Tėvo“ ir angelų paveikslai tiesiogiai neįsijungia į Kristaus slėpinių ikonografinę ciklą, tačiau išryškina Dievo Sūnaus ryšį su Jį siuntusiu Tėvu. Čia galima išžvelgti ir siekį tapybinį dekorą pritaikyti konkrečiai pastato erdvei. Dievo

Tėvo, pirmojo Švč. Trejybės asmens, atvaizdas yra nutapytas virš altoriaus, prasmnio bažnyčios centro, kur vyksta svarbiausios krikščionių apeigos – šv. Mišių liturgija, taip pabrėžiant betarpišką ryšį su Juo. Tai nėra išimtinis atvejis bažnyčių dekoravime. Pavyzdžiui, Jiezno Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčioje XVIII a. II pusės kompozicijos išdėstytos atsižvelgiant į statinio funkcines zonas⁴⁹. Čia presbiterijos skliautą puošia *Dievo Apvaizdos* paveikslas. Tuo pačiu principu remtasi dekoruojant Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčią, kur Dievo Tėvo veidas regimas kupolo žibinte.

Panašiai traktuoti reikėtų ir keturių evangelistų atvaizdus, nutapytus vienoje iš įprastų vietų – pagrindinio kupolo pendentyvuose. Jie taip pat dažnai vaizduojami presbiterijoje – ir čia, ir centrinėje bažnyčios dalyje (iš sakyklos) skelbiamas Dievo Žodis. Kaip Naujojo Testamento autoriai evangelistai siejasi su Bažnyčios idėjine linija, tačiau kartu

gali būti suvokiami ir kaip savarankiški dekoracijos elementai, nes jų atvaizdai šventovių puošyboje yra labai paplitę.

Apoteozinio pobūdžio paveikslas *Elijo ėmimas į dangų ugnies vežimu* yra nutapytas būdingoje vietoje – kupole. Čia turėtų būti užbaigiama ir vainikuojama visa ikonografinė programa, tačiau ši Senojo Testamento scena tematiškai yra gana tolimesniuose skliautuose vaizduojamiems Naujojo Testamento įvykiams. Centrinė šventovės skliautų sienų tapybos kompozicija yra akivaizdus karmelitiškojo pamaldumo atspindys.

Taigi į daugiasluoksnę ikonografinę programą aiškiausiai jungiasi bažnyčios navos ir transepto skliautų sienų tapybos paveikslai. Presbiterijos ir pagrindinio kupolo pendentyvų kompozicijos išdėstytos pagal pastato funkcines zonas, o kupolo paveikslas turi mažiausiai tiesioginių sąsajų su skliautų sienų tapybos darbais.

IV. DATAVIMO IR AUTORYSTĖS KLAUSIMAI

Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios skliautus puošiančių 18 sienų tapybos darbų autoriai ir sukūrimo laikas iki šiol nėra tiksliai nustatyti. Pirmoje straipsnio dalyje bendrais bruožais aptarta šios bažnyčios istorija rodo, kad dėl patirtų permainų, daugelio atnaujinimų interjero dekoras, taip pat ir sienų tapyba, tapo nevienalytis laiko atžvilgiu. Toliau šiame straipsnyje bus siekiama nustatyti skliautų tapybinio dekoru kaitą, apibrėžti paveikslų sukūrimo laikotarpius bei išsiaiškinti jų autorius.

Pirmaisiais sienų tapybos darbais bažnyčios interjeras turėjo būti dekoruo-

tas pačioje XVII a. pabaigoje, iki šventovės konsekrovimo 1700 m. Tai nurodoma 1716 m. inventoriaus apraše: „Imagines, preater eas, quae sunt in parietibus et fornice ecclesiae a freszko depictae recensentur variae numero duodecim“⁵⁰. Šis įrašas informuoja, jog sienose ir skliautuose *al fresco* technika buvo atlikta 12 tapybos darbų, tačiau vien sienose nutapytų senųjų (dabar uždengtų naujais) Kryžiaus kelio stočių paveikslų yra 16, todėl tenka daryti prielaidą, kad dekoravimo darbai buvo baigiami jau po bažnyčios pašventinimo. 1772 m. inventoriaus apraše tik pastebima, kad skliau-

tuotos bažnyčios vidų puošia tapyba⁵¹, bet nenurodomi nei dekoratoriai, nei kūrinių sužetai. Taigi pirmąją skliautų sienų tapybą reikėtų datuoti XVII a. pab. – XVIII a. pr., o jos autorius, nenurodytas šaltiniuose, lieka nežinomas.

Apie šių kūrinių sužetus trumpų žinių randama 1828 m. bažnyčios inventoriaus apraše⁵²: „...navos skliautuose [nutapytos] aštuonios Kristaus slėpinių scenos. Presbiterijos skliautuose virš didžiojo altoriaus pavaizduota Švč. Trejybė, žemiau jos – keturių evangelistų ir keturių Bažnyčios mokytojų atvaizdai“⁵³. Tai rodo, jog skliautų dekoruota ikonografinė programa, kaip ir dabartinė, buvo skirta Kristui.

Rašytinių šaltinių duomenis iš dalies patvirtina restauratorių teikiama informacija. 2002 m. buvo konservuotas ir restauruotas šiaurinio transepto skliauto sienų tapybos paveikslas *Šv. Tomo netikėjimas*. Darbus vykdė UAB *Restauravimo projektai* dailininkė-restauratorė Nijolė Būraitė. Restauruojant buvo rasti du tapybos sluoksniai. Pirmasis atliktas *al fresco* technika, jo koloritas šviesus, pastelinis (tai matoma ir restauratorės paliktame zondelyje paveikslo kairiajame krašte, ant apaštalo rūbo). Būraitės nuomone, ši polichromija primena Pažaislio freskas ir galėtų būti XVII–XVIII amžiaus, kada buvo itin populiarūs šios sudėtinga sienų tapybos technika. Apatinis sluoksnis rastas ne visame paveikslo plote⁵⁴. Tai rodo, kad pertapant jo būklė buvo prasta, o nuo pirmojo dekoravimo buvo praėjęs nemažas laiko tarpas.

Kitų skliautų sienų tapybos paveikslų tyrimai nebuvo atlikti⁵⁵, todėl nėra patvirtinta, jog po visais dabar matomais kūrinių slepiasi XVII a. pab.–XVI

II a. pr. tapybos sluoksnis. Galima teigti, kad ir kiti transepto, navos bei presbiterijos skliautų paveikslai yra tapyti du kartus, nes kai kuriuose iš jų (pietryčių *Angelų*, *Vakarienės Emause*, *Raktų įteikimo šv. Petriui* paveiksluose) pro vietomis nutrupėjusį viršutinį dažų sluoksnį yra išžiūrėti ankstesnės polichromijos fragmentai. Tai ypač ryškiai presbiterijos *Angelų* kompozicijoje. Restauratorės teigimu, antrasis sluoksnis buvo tapytas tiesiai ant senojo be tarpinio sluoksnio⁵⁶, o tai tik patvirtina, kad čia yra matomos baroko epochos kūrinių detalės.

Antrasis tapybos sluoksnis atliktas klajiniais dažais, kurie išpopuliarėjo XIX a.⁵⁷ Šį datavimą patikslina 1948 m. bažnyčios inventorius, kuriame ne tik nurodomi 1898 m., bet ir tapybos darbų autorius: „Paveikslus lubose darė Jonas KERLE“⁵⁸. Jam priskirtini šiuo metu matomi transepto, navos bei presbiterijos skliautų paveikslai, kuriuos sieja panašus koloritas, kompoziciniai principai. To paties autoriaus braižas pastebimas tokiose detalėse kaip raudona perjuosta draperija, kuri panaudota tiek *Šventosios Dvasios atsiuntime*, tiek *Aprėškime Švč. Mergelės Marijai* ar galinio plano peizažo tapyje melsvais ir gelsvais tonais *Vakarienėje Emause*, *Raktų įteikime šv. Petriui* ir *Aprėškime Švč. Mergelės Marijai*. Keturių evangelistų monumentalios figūros, veidų, plaukų modeliavimas šiuos atvaizdus leidžia sieti su kitais skliautų paveikslais ir teigti, kad jie taipogi buvo nutapyti Kerlės, nors neišplėtotos, kompaktiškos kompozicijos trukdo ieškoti gilesnių stilistinių sąsajų. Be to, remiantis 1828 m. inventoriaus duomenimis, pirmieji evangelistų atvaizdai buvo nutapyti presbiterijos skliaute

(greičiausiai dabartinių angelų vietoje), todėl šie keturi paveikslai turėjo būti sukurti antrojo dekoravimo metu. Jie neturi lipdybinių apvadų, po jais, tikėtina, nėra ir ankstesniojo tapybos sluoksnio.

Nustatant pagrindinio kupolo sienų tapybos paveikslo sukūrimo laikotarpį, tenka remtis ne archyviniais dokumentais (juose jis neminimas) ar specialistų tyrimais, o jo ikonografija. Tai, kad paveikslas buvo nutapytas ne tuo pačiu metu kaip visos kitos dabar matomos kompozicijos, pirmiausiai rodo aiškaus ryšio tarp jo ir visos skliautų dekoruotų ikonografinės programos nebuvimas. Toliau vertėtų prisiminti karmelitų vienuolijos ištakas, kurios, pasak legendų, siekia net X a. pr. Kr. Karmelitų vardas siejamas su Senajame Testamente išgarsintu Karmelio kalnu, ant kurio meldėsi pranašas Elijas ir gyveno pirmieji atsiskyrėliai. Elijas laikomas legendiniu vienuolijos įkūrėju, o jo kaip ordino tėvo ir pradininko figūra karmelitų istoriografijoje iškilo XIV a.⁵⁹ Po Švč. Mergelės Marijos, šio ordino globėjos, Elijas yra antrasis asmuo, dažniausiai vaizduojamas karmelitų bažnyčiose ir vienuolynuose⁶⁰, tad tikėtina, kad šioje šventovėje jo apoteozinio pobūdžio paveikslas garbingiausioje vietoje atsirado būtent vienuolių dėka. Prie šio siužeto pasirinkimo turėjo prisidėti ir tai, jog prieš vienuoliams persikeliant į Šv. Kryžiaus bažnyčią ir dar kurį laiką po to jiems priklausė Šv. Elijo bažnyčia.

Karmelitų tėvai Šv. Kryžiaus bažnyčią valdė nuo 1772 m. iki jos uždarymo 1845 m., tačiau labiausiai tikėtina, kad Elijo paveikslas buvo sukurtas iškart po šventovės perėmimo, 1772–1773 m. vykdamas jos atnaujinimą. Vargu ar pačioje

XVIII a. pab. bei XIX a. I pusėje, Lietuvai jau priklausant carinei Rusijai, būta galimybių dekoruoti katalikų šventovę, todėl paveikslo sukūrimo laikotarpį reikia apibrėžti XVIII a. II puse, kadangi nėra patvirtinančių šaltinių, jog skliautas buvo puošiamas tapyba būtent 1772–1773 m.

Elijo ėmimo į dangų ugnies vežimu paveikslą datuoti padeda ir jo stilistiniai ypatumai. Šio kūrinio kompozicija yra būdinga baroko, ypač XVIII a. kupolų tapybai, kur vaizduojamos apoteozinės scenos. Figūrų komponavimas ratu, į viršų mažėjantys debesų „žiedai“ yra matomi Pažaislio bažnyčios (XVIII a. pr.), Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčios (XVIII a. II pusė) kupuluose. Tačiau daugiausia panašumų Šv. Kryžiaus bažnyčios sienų tapybos paveikslas turi su Vilniaus Šv. Teresės bažnyčios kupolo kompozicija. Mato Motiejaus Slušcanskio apie 1763 m. atliktame darbe vaizduojama šv. Teresės apoteozė. Čia, kaip ir Elijo paveiksle, trys figūrų grupės komponuojamos ratu aplink kompozicijos centrą (dangaus sferoje), o ketvirtoji tapoma paveikslo pakraštyje (žemiškoje zonoje). Abiejuose kūriniuose figūros nėra dominuojančios – jos laisvai išdėstomos debesų klodais užpildytoje erdvėje. Šv. Teresės bažnyčia anuomet taipogi priklausė basiesiems karmelitams, tad tikėtina, kad Kauno vienuoliai, dekoruodami kupolą, ėmė pavyzdį iš Vilniaus šventovės.

Negalima atmesti galimybės, kad kupolo paveikslas taip pat galėjo būti pertapytas, tačiau aukščiau išdėstyti argumentai leidžia teigti, jog XVIII a. II pusėje sukurtas paveikslo siužetas pakeistas nebuvo, o autentiškoje kompozicijoje

je galėjo būti padaryti nebent daliniai pataisymai. Pranašą Eliją vaizduojantis paveikslas buvo sukurtas gerokai vėliau nei pirmosios skliautų freskos, tad jo būklė XIX a. pab. turėjo būti geresnė ir pilnas jo pertapymas greičiausiai nebuvo būtinas. Išsklaidyti įvairias abejones padėtų paveikslų tapybos technikų palyginimas, tačiau kol kas nėra atlikta kupolo kompozicijos tyrimų. Lieka neaišku ir tai, ar po šiuo paveikslu yra anksčiau tapybos sluoksnis.

Taigi remiantis rašytiniais šaltiniais, restauracijos metu atliktu tyrimu, ikonografijos bei stilistikos analize, nusta-

tyta, kad pirmieji sienų tapybos paveikslai nežinomo autoriaus buvo nutapyti bažnyčios navos, transepto ir presbiterijos skliautuose XVII a. pab.–XVIII pr. Karmelitų iniciatyva XVIII a. II pusėje (1772–1773 m.?) nežinomas dailininkas sukūrė „Elijo ėmimo į dangų ugnies vežimu“ kompoziciją pagrindiniame kupole. 1898 m. Kerle navoje, transepte ir presbiterijoje (ant ankstesnių paveikslų) bei pagrindinio kupolo pendentyvuose klajine technika nutapė septyniolika kūrinių. Šis datavimas nėra galutinis, jam patvirtinti reikalingi išsamesni technologiniai visų kūrinių tyrimai.

JONAS KERLE IR JO KŪRYBA LIETUVOJE

Septyniolikos dabar matomų Šv. Kryžiaus bažnyčios skliautų sienų tapybos darbų autoriaus pavardės Lietuvos dailės istorijos šaltiniai nemini. Apie Kerlę trumpa informacija pateikiama 1927 m. vokiečių Visuotiniame dailininkų enciklopediniame žodyne. Iš jo sužinome, kad jis buvęs dekoratorius-tapytojas iš Tirolio, sukūręs tapybos darbų pranciškonų vienuolyno koplyčioje prie Brixeno (Šiaurės Italija). Konkretesnių duomenų pateikiama apie vieną jo kūrinių – Lienzo miesto (Pietų Austrija) ligoninės bažnyčios choro paveikslą. Nurodoma jo atlikimo data (1901 m.) bei siužetas – Dievas Tėvas, sklendžiantis virš vandens⁶¹ (Pasaulio sutvėrimas). Nuo tapybos darbų Kaune jį skiria tik 3 metai, tad būtų įdomu palyginti jį su *Dievo Tėvo* paveikslu Šv. Kryžiaus bažnyčioje.

Dailininko darbų šiuo metu galima pamatyti ne tik Kauno šventovėje, bet ir Vilniaus Šventosios Dvasios dominikonų bažnyčioje. Jos vidurinėje navoje, virš įe-

jimų į šonines navas, yra keturios klijų tapybos kompozicijos: pietinėje pusėje – *Išminčių pagarbinimas* ir *Nukryžiuavimas*, šiaurinėje – *Kristaus Prisikėlimas* ir *Kristaus Žengimas į dangų* (visos 5×3,5 m). Pasak Povilo Spurgevičiaus, 1898–1899 m. jas sukūrė Tirolio dailininkai Karlė ir Buchaueris⁶² (tai patvirtina įrašas po *Nukryžiuavimo* paveikslu).

Palyginus Kauno ir šios bažnyčios kūrinius, nelieka abejonių, kad vienas iš autorių yra Kerle (Spurgevičiaus įvardytas kaip Karlė), sukūręs Šv. Kryžiaus šventovės sienų tapybos darbus. Prisikėlimo sceną vaizduojantys abiejų bažnyčių paveiksmai remiasi ta pačia kompozicine schema, juose netgi identiškos angelų ir priekinių kareivių pozos. Tačiau Vilniaus šventovės sienų tapybos kūrinys papildytas dar vieno kareivio ir trijų prie kapo einančių moterų figūromis, jo kompozicija kiek laisvesnė, ne tokia kompaktiška, kaip Kauno bažnyčios skliaute, kur paveikslas turėjo būti įtal-

12 il. Jonas Kerle, Buchaueris. *Išminčių pagarbinimas*. 1898–1899. Klijų tapyba. Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčios vidurinės navos pietinė siena. Straipsnio aut. nuotr. 2006.

pintas į esamus rėmus. Panašiai ir *Piemenėlių pasveikinimas* Vilniuje praplėstas į *Karalių pagarbinimo* sceną (il. 12). Kompozicijos centras (Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu, Juozapas ir trys angelai viršuje) paliekamas visiškai toks pats, o iš abiejų pusių sugrupuojami piemenys bei karaliai su palyda. Nors kiti du sienų tapybos darbai nebuvo kurti pagal ankstesnius Šv. Kryžiaus bažnyčios paveikslų pavyzdžius, tačiau jų kompoziciniai principai tokie patys. Kolorito, kontūrinio piešinio skirtumai tarp ankstesniųjų ir vėlesniųjų kūrinių galėjo atsirasti po nevykusios restauracijos Šv. Kryžiaus bažnyčioje 1934 m., be to, šios šventovės paveikslai dabar yra žymiai prastesnės būklės.

Iš šių dviejų bažnyčių sienų tapybos darbų sugretinimo galima daryti išvadą, kad Kerle, skirtingas bažnyčias puošdamas tų pačių siužetų sienų tapybos darbais, neieškojo naujų interpretavimo būdų, o temoms perteikti naudojo tas pačias nusistovėjusias vaizdavimo sche-

mas. Vienodą siužetų traktavimą galėjo lemti ir užsakovas, kuris, pamatęs dailininko kūrinius Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčioje, dar tais pačiais metais pakvietė jį dekoruoti Vilniaus dominikonų šventovę. Buchauerio įtaka dekoruojant Šventosios Dvasios bažnyčią, matyt, nebuvo didelė (greičiausiai jis buvo pagalbininkas), nes paveikluose ryškus Kerlės braižas. Abiejuose jo tapytų paveikslų cikluose vaizduojami Kristaus gyvenimo slėpiniai, kuriuose atsispindi XIX a. pab. pamaldumo samprata.

Kerlės paveikluose akivaizdi XIX a. Europoje išsigalėjusio akademizmo įtaka. Religinėje dailėje populiarūs siužetai tapo šabloniškai, pagal nusistovėjusias komponavimo schemas, mažoka ekspresijos, originalios interpretacijos. Tuo jie siejasi ir su 4 metais anksčiau nutaptais Kauno arkikatedros bazilikos navos sienų paveikslais. Neabejotina, kad pagrindinės miesto šventovės pavyzdžiu turėjo būti remiamasi dekoruojant Šv.

Kryžiaus bažnyčią (vėliau ir Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčią). Apaštalu Petro ir Pauliaus sugretinimas pietinės transepto dalies skliaute galėjo būti nusižiūrėtas iš Arkikatedros. Šv. Pauliaus pašaukimas ir Raktų įteikimas šv. Petru siužetų interpretavimu labai artimi analogiškiems Jano Čajevičiaus darbams.

Kai kuriuose šio dailininko darbuose pastebimas išsilaisvinimas iš tradicinės ikonografijos kanonų. Tai pirmiausia rodo nesiužetiniai Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios presbiterijos skliautų paveikslai. Čia nutapytą Dievą Tėvą ly-

ginant su XVIII a. atvaizdais (pvz., Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios skliauto paveikslu), matomas ne toks griežtas nusistovėjusių vaizdavimo formų paisymas (konkrečiau tai buvo aptarta II straipsnio dalyje). Tačiau ir siužetiniame *Jėzaus Kristaus Prisikėlimo* paveiksle (tiek Kauno, tiek Vilniaus šventovėse) yra nukrypimų nuo tradicinės ikonografijos, kurios griežtai laikytasi baroke. Tai tik dar kartą patvirtina, jog šie sienų tapybos darbai buvo sukurti ne anksčiau kaip XIX a. ir yra ypač būdingi jo pabaigai.

IŠVADOS

- Skliautų sienų tapybos paveikslai (išskyrus *Elijo ėmimą į dangų ugnies vežimu*) priklauso XIX a. akademizmui. Jie komponuojami racionaliai, daugiausia pagal aišką simetrijos ašį, būdingos santūrios vaizduojamųjų pozos, statika, ramus koloritas, nekontrastinga šviesotamsa. Perteikiant populiarius Šventojo Rašto siužetus laikomasi tradicinių vaizdavimo schemų, krikščioniškosios ikonografijos kanonų (su keletu nukrypimų).
- Jėzaus Kristaus slėpinių ikonografinė programa, populiarė XIX a. bažnyčių dailėje, plėtojama navos ir transepto skliautų sienų tapybos paveiksluose. Navos skliaute vaizduojama Išganymo istorijos pradžia – Kristaus Įsikūnijimas, šiaurinėje transepto dalyje – Prisikėlimo triumfas pabrėžiant Kristaus pasilikimą Eucharistijoje. Pietinėje dalyje regimas Bažnyčios steigimas ją globoti pavedant Šventajai Dvasiai, o vadovauti – dviems didiesiems apaštalams Petru ir Pauliui.
- Presbiterijos kupolinio skliauto nesiužetiniai paveikslai sudaro vientisą kompoziciją stilistiniu bei turinio atžvilgiu. Dievo Tėvo atvaizdas, nutapytas virš didžiojo altoriaus, išreiškia betarpišką ryšį su Dievu šv. Mišių metu, o angelų figūros funkcionuoja kaip ženklai, pabrėžiantys erdvės sakralumą.⁶³
- Presbiterijos skliautų tapyba, papildydama navos ir transepto skliautų ikonografinę programą, parodo Dievo Sūnaus ryšį su Jį atsiuntusiu Dievu Tėvu. Kristaus gyvenimas ir veikla žemėje kartu su Šventąja Dvasia suvokiamas kaip Tėvo valios pildymas.
- Schematiški keturių evangelistų paveikslai pagrindinio kupolo pendentyvuose nutapyti tradicinėje pastato vietoje.
- Pagrindinio kupolo paveikslas *Elijo ėmimas į dangų ugnies vežimu* yra tematiškai savarankiškas likusiųjų atžvilgiu. Karmelitų ordino įkūrėjui skirtas kūrinys neišilieja į bendrą iko-

- nografinę programą. Jo panoraminė kompozicija būdinga barokiniam XVIII a. apoteoziniams kupolų paveikslams.
- Remiantis archyviniais dokumentais, restauratorių tyrimu, ikonografijos bei stilistikos analize, istorinio konteksto studijomis, nustatytas skliautų sienų tapybos sukūrimo laikas:
 - XVII a. pab.–XVIII pr. *al fresco* technika nutapyti pirmieji kūriniai bažnyčios navos, transepto ir presbiterijos skliautuose;
 - XVIII a. II pusėje (veikiausiai 1772–1773 m.) karmelitų užsaky-
 - mu sukurta *Elijo ėmimo į dangų ugnies vežimu* kompozicija pagrindiniame kupole;
 - 1898 m. dailininkas iš Tirolio Kerle navoje, transepte ir presbiterijoje (ant ankstesnių paveikslų) bei pagrindinio kupolo pendentyvuose klijine technika nutapė 17 kūrinių.
 - Šie sienų tapybos darbai saugotini kaip vertingas dailės paveldas, todėl visus juos būtina konservuoti ir restauruoti. Atlikti technologiniai tyrimai patvirtintų ar patikslintų šiame straipsnyje apibrėžtus paveikslų sukūrimo laikotarpius.

Literatūra ir nuorodos

- ⁴¹ J. C. J. Metford. *Krikščionybė: realijos ir legendos*, p. 62.
- ⁴² *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 323.
- ⁴³ Ten pat, p. 25.
- ⁴⁴ J. C. J. Metford. *Krikščionybė: realijos ir legendos*, p. 266.
- ⁴⁵ Ten pat, p. 199.
- ⁴⁶ *Religijotyros žodynas*, p. 294.
- ⁴⁷ Ten pat, p. 290.
- ⁴⁸ J. C. J. Metford. *Krikščionybė: realijos ir legendos*, p. 199.
- ⁴⁹ Dalia Klajumienė. *XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje*, p. 110.
- ⁵⁰ Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1716 m., lap. 1.
- ⁵¹ Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1772 m., lap. 13.
- ⁵² Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1828 m., lap. 20.
- ⁵³ Pasinaudota Tojana Račiūnaitės pateiktu dokumento ištraukos vertimu: Tojana Račiūnaitė. *Vizijos ir atvaizdai. Basųjų karmelitų palikimas*. – Vilnius: VDA leidykla, 2003, p. 164.
- ⁵⁴ Interviu su dailininke-restauratore Nijole Būraite.
- ⁵⁵ Buvo planuota konservuoti ir restauruoti visus skliautų sienų tapybos darbus, tačiau, pasikeitus bažnyčios klebonui, darbai nutrūko.
- ⁵⁶ Interviu su dailininke-restauratore Nijole Būraite.
- ⁵⁷ *Dailės žodynas*. Red. J. Matulevičiūtė. – Vilnius: VDA leidykla, 1999, p. 203.
- ⁵⁸ Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios inventoriaus aprašas, 1948 m., lap. 6.
- ⁵⁹ Tojana Račiūnaitė. *Vizijos ir atvaizdai. Basųjų karmelitų palikimas*, p. 22–24.
- ⁶⁰ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, p. 69.
- ⁶¹ *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler: von der Antike bis zur Gegenwart*. Begrundet von U. Thieme und F. Becker. – Leipzig: E. A. Seumann, 1927. p. 175.
- ⁶² Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. T. 1. (Vilnius). Red. J. Bielinis ir kt. – Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 144.

Santrumpos

KAA – Kauno apskrities archyvas

KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas

MAB RS – Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius